

Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
Van Yüzüncü Yıl University
The Journal of Social Sciences Institute
Yıl / Year: 2020 - Sayı: Salgın Hastalıklar Özel Sayısı
Issue: Outbreak Diseases Special Issue
ISSN: 1302-6879 - Sayfa/Page: 233-258

Covid-19 Pandemisi ve Turizm Üzerindeki Etkileri *Covid-19 Pandemic and Its Effects on Tourism*

- Faruk ALAEDDİNOĞLU*
- Serkan ROL**

*Prof. Dr., Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi,
Edebiyat Fakültesi, Coğrafya
Bölümü, Van/Türkiye,
Prof., Van Yüzüncü Yıl University, Faculty
of Letters, Department of
Geography, Van/Turkey,
alaeddinoğlu@yyu.edu.tr
ORCID: 0000-0001-9934-4468

*Arş. Gör., Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi,
Turizm Fakültesi, Turizm İşletmeciliği
Bölümü, Van/Türkiye,
Res. Assist., Van Yüzüncü Yıl University,
Faculty of Tourism, Department of
Tourism Management, Van/Turkey,
serkanrol@yyu.edu.tr
ORCID: 0000-0002-6423-4370

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü / Article Type:

Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Date Received:

14/06/2020

Kabul Tarihi / Date Accepted:

29/06/2020

Yayın Tarihi / Date Published:

15/07/2020

Atf: Alaeddinoğlu, F. & Rol, S. (2020).
Covid-19 Pandemisi ve Turizm
Üzerindeki Etkileri. *Van Yüzüncü Yıl
Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Dergisi*, Salgın Hastalıklar Özel Sayısı,
233-258

Citation: Alaeddinoğlu, F. & Rol, S.
(2020). Covid-19 Pandemic and Its
Effects on Tourism. *Van Yüzüncü Yıl
University the Journal of Social Sciences
Institute*, Outbreak Diseases Special
Issue, 233-258

Öz

Yeni tip bir koronavirüs olan Covid-19, çok kısa bir süre içerisinde bütün dünyayı etkisi altına almış, yüzbinlerce insanın hayatını kaybetmesine ve milyarlarca insanın fiziksel ve ruhsal sağlığının bozulmasına neden olmuştur. Dünyanın ekonomik ve sosyal yaşamını derinden etkileyen bu salgın günlerce sokağa çıkma yasakları ilan ettirmiş, eskiyi unutturup yeni normaller yaratmıştır. Bu bağlamda bu çalışmada, öncelikle turizm ve salgınlar arasındaki ilişki incelenmiş ve geçmişte dünyayı etkisi altına alan salgınların turizmde yarattığı krizler ve üretilen çözümler irdelenmiştir. Salgın dönemlerinde insanların tatil anlayışlarının büyük ölçüde değiştiği belirlenmiştir. Zira normal şartlarda, tüketicilerin seyahat kararı almalarında ekonomik ve sosyal tercihlerinin ön planda olduğu, oysa pandemi dönemlerinde psikolojik tercihlerin belirginleştiği anlaşılmaktadır. Ayrıca salgın dönemlerinde, insanların tatil tercihlerinde, kat ettikleri mesafede ve tatile çıkma iradelerinde önemli farklılaşmaların yaşandığı görülmektedir. Pandeminin etkilerinin derin ve uzun dönemli olacağı, bu nedenle turizmin yeniden yapılandırılmasının gerekli olduğu düşüncesine yer verilen çalışmada, başta kriz yönetimi olmak üzere, kullanılan teknolojik uygulamalar, yeni kurallar ve alınacak önlem paketlerinin sürecin başarılmasında ne denli önemli oldukları anlaşılmıştır. Dahası, Covid-19, turizmde birçok şeyin yeniden tanımlanmasına ve dengelerin yeniden kurulmasına, daha sorumlu ve etik kuralların bütünüyle uygulandığı bir turizm anlayışının yaratılmasına katkı sunabilir.

Anahtar Kelimeler: Covid-19, pandemi, turizm, krizler

Abstract

Covid-19, which is a new type of coronavirus disease, has effected the whole world in a very short time, caused hundreds of thousands of people to die and the physical and mental health of billions of people to deteriorate. This pandemic, which deeply affected the economic and social life of the world, has caused to be declared curfews for days, made people forget the old and created new normals. In the study in this context, the relationship between tourism and outbreaks initially was examined, and the crises caused by epidemics that affected the world in the past, and the solutions produced were scrutinized. It was determined that people's understanding of the holiday has been changed significantly during the pandemic period. Under normal conditions, the economic and social preferences of consumers are in the forefront in making travel decisions, whereas it is understood that psychological preferences became more evident in pandemic periods. Also during the epidemic periods, it is seen that there will be significant differences in people's holiday preferences, the distance they can travel, and their will to go on vacation. In the study, which included the idea that the effects of pandemic will be deep and long-term and therefore the restructuring of tourism is necessary, it has been understood that how important especially crisis management, the technological applications used, the new rules, and the precaution packages in the success of the process. Moreover, Covid-19 can contribute to the redefinition of many facts in tourism and to re-establishing the balances, and to create a tourism understanding where more responsible and ethical rules are applied completely.

Keywords: Covid-19, pandemic, tourism, crises

Giriş

İnsanlık tarihi milyonlarca bireyin yaşamını yitirmesine neden olan salgınlarla doludur. Bunlar *Kara Veba (14.yüzyıl)* ve *İspanyol Gribi (1918-20)* gibi nispeten eski salgınların yanında, yakın tarihlerde sırasıyla *SARS*, *kuş gribi*, *domuz gribi*, *MERS* ve *ebola* salgınları şeklinde sıralanabilir. Bütün bu salgınlar insanların hayatlarında önemli etkilere neden olmuşlardır. Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ), 2018 yılında yayınladığı 'Salgın Hastalıkların Yönetimi' isimli raporunda, yeni bir HIV, yeni bir ebola veya yeni bir grip salgını ihtimalinin çok da düşük olmadığına, sadece zamanının kestirilemediğine dikkat çekmiştir (WHO, 2018). DSÖ'nün raporu henüz sıcaklığını korurken 2019 yılının sonlarında, ateş, öksürük ve nefes darlığı gibi solunum yolu hastalığı belirtileri gösteren bir grup hastada yapılan araştırmaların neticesinde, 13 Ocak 2020'de yeni tip bir koronavirüs hastalığının tanımlanmış olduğu bilgisi (Sağlık Bakanlığı, 2020), DSÖ'nün öngörüsünde ne kadar da haklı olduğunu ortaya koymaktadır. Hastalığın tanımlanmasının hemen akabinde 11 Şubat 2020'de yine DSÖ tarafından Covid-19 olarak adlandırılan bu yeni tip koronavirüs

hastalığı, çok hızlı yayılabilmesinin etkisiyle sadece bir ay sonra, 11 Mart'ta pandemi ilan edilmesine neden olmuştur (WHO, 2020).

İnsanoğlu Covid-19 gibi dđnyayı etkisi altına alan birçok salgına (bulaşıcı hastalığa) tanıklık etmiştir. Bu salgınlar, demografik, ekonomik, sosyal ve siyasal sonuçlarıyla dđnyanın şekillenmesinde çok önemli roller oynamışlardır. Bazen bir imparatorluğun yok olmasına bazen de yeni bir devletin kurulmasına vesile olmuşlardır. Şüphesiz insanlık tarihi için bu denli belirleyici olan bir olgunun modern tıpla birlikte büyük ölçüde yok olacağı veya olası etkilerinin zayıflayacağı varsayılyordu. Oysa bitmek tükenmek bilmeyen istekler, gereksizce savrulan kaynaklar ve doğaya aşırı müdahale bırakın salgınların ortadan kalkmasına tam aksine daha sıklıkla karşımıza çıkmasına neden olmuştur. Zira bu konuda yapılan bütün yorumlar ve çalışmalar bu yeni tip virüslerin hayatımıza daha kısa aralıklarla gireceği ve daha ölümcül sonuçlar doğuracağı yönündedir. Rastgele olmayan, doğal çevreyle kurduğumuz ilişkinin bir sonucu olarak kendi yarattığımız bu yeni tip virüsler, bundan sonra da hayatımızın bir parçası olmaya devam edeceklerdir. Nasıl yaşadığımızın da bir yansıması olan bu salgınlar, büyük ölçüde ya bizleri onlarla yaşamayı öğrenmeye zorlayacak ya da geçmişte olduğu gibi ağır hasarlar vereceklerdir.

Bu bağlamda 2020 yılında hayatımıza giren Covid-19, dünya ekonomisinin bütün sektörlerine olduğu gibi turizm sektörüne de büyük bir darbe vurmuştur. Turistik işletmelerin kapalı kalması sadece tüketim ekonomisine zarar vermemiş, aynı zamanda bu işletmelerde çalışan yüz milyonlarca insanın işsiz kalmasına neden olmuştur. Şüphesiz tatil bir kültürdür ve insanoğlu için sanıldığından daha büyük bir ihtiyaçtır. Bu ihtiyaç salgın dönemlerinde ertelenebilir ancak ortadan kalkmaz. Fakat bu sürecin uzaması, yaşanan zararların büyüklüğünü doğrudan etkiler. Her ne kadar birçok ülke bu anlamda teşvikler ve kolaylaştırıcı adımlar atmış olsalar da zarar kaçınılmazdır. Diğer taraftan sektörün temel korkusu “acaba insanların tatil anlayışlarında farklılaşmalar yaşanır mı?” şeklindedir. Ancak bugünden görünen şu ki, insanlar tatillerini iptal edebilir, erteleyebilir ya da daha düşük insan yoğunluğunun olduğu tatil seçeneklerini değerlendirebilirler, ama bütünüyle vazgeçemeyeceklerdir. Ancak bu süreçte, sosyal ve psikolojik sonuçlara ilişkin henüz çalışma olmadığı için sürecin nereye evrileceği belirsizliğini korumaktadır.

Bugün yaratılmış olan turizm endüstrisinin temelleri 1950'lerde atılmıştır. Dolayısıyla Covid-19'un kısa dönemli sonuçları yanında, yetmiş yıllık bir birikim ve alışkanlığın sonucu olan modern turizmi değiştirip değiştiremeyeceği önemli bir konudur. Zira modern turizmin inşası ve yarattığı ekonomi kapitalist sistemin asla

vazgeçemeyeceği bir formdur. Ancak büyük ölçüde değişmese de farklılaşacağı ve kısmen de olsa insan merkezli bir harekete dönüşeceği kaçınılmazdır. Artık yerel halkın da içinde olduğu daha sürdürülebilir hareketler turizmin bileşenleri haline gelebilecektir. Bu anlamda bu çalışma, belli ölçüde hem pandeminin yarattığı travma ve dönemsel turizm hareketlerinde yaşanan değişimler hem de turizmin geleceğine ilişkin bir literatür çalışması olarak değerlendirilebilir. İkinci el kaynaklardan oluşan bu çalışmayla amaçlanan, pandeminin ilk etapta yarattığı etkileri ele almak ve incelemek olmuştur.

1. Salgınlar ve Turizm

Salgınlar, bireylerin tatil kararını vermede, seyahat destinasyonlarını seçmede ve davranışlarını belirlemede kısa, orta ve uzun vade de birtakım değişikliklere neden olur. Normal şartlarda tüketicilerin seyahat kararı almalarında ekonomik ve sosyal tercihleri ön plana çıkar ve kişilerin rasyonel seçim yapacağı ve istikrarlı eğilim sergileyeceği varsayılır. Bu kapsamda bireylerin zaman ve gelir durumları ile sınırlanan bir çerçeve içinde alternatiflere yöneleceği beklenir. Ancak pandemi dönemlerinde psikolojik tercihler belirginleşir ve kişilerde korku, endişe, travma ve panik hâkim olmaya başlar. Dolayısıyla verilen kararların etkileri çoğu zaman uzun vadede ortaya çıkar ve kalıcı hasarlar bırakabilir. Ancak diğer taraftan unutulmamalıdır ki, bireyler biyolojik organizmalar gibidir ve uyarlanabilir yapılardır. İçinde olduğu karmaşık durumdan çıkabilir ve yeni bir normal yaratabilir. Şüphesiz insanların kendilerini yeni normallere uyarlaması gibi turizm de yeni çözümler üretebilen ve sürekli kendisini şartlara göre yenileyebilen bir sistem, sosyal ve teknolojik altyapısını sürekli yenileyen bir organizma gibidir. Bu iki bileşen, yani tatilin kendisi için vazgeçilmez olduğunu kabul eden insan ve onu ağırlamak için sürekli farklılaşan turizm, pandemi sürecinde de birlikte yaşamayı öğrenecek gibiler. Ancak turizmi diğer sektörlerden ayıran yoğun insan etkileşimi ve deneyimleme onu yine de diğer sektörlerle göre dezavantajlı duruma getirmektedir.

Bu bağlamda, Covid-19'un az ya da çok bütün sektörleri etkilediği söylenebilir. Ancak emek yoğun bir sektör olan turizmin bu süreçten en çok etkilenen sektörlerden biri olduğu kabul edilmektedir. Salgın dönemlerinde insanların verdiği ilk tepki büyük oranda kendilerini güvene almaktır. Zira bu dönemde karar vermede baskın olan psikolojik ve sağlık kaygıları, başta seyahat ve tatil iptalleriyle kendini gösterir ve bunun sonucu olarak da turizme ilgi azalır. Şüphesiz yapılan araştırmalarda pandeminin süresi ve virüsün öldürme oranının tatil davranışlarında farklılaşmalara neden olduğunu göstermiştir. Kuo

vd. (2007), yaptıkları çalışmada hastalığın özelliklerine göre etki oranlarının değişiklik gösterdiğini ortaya koymuşlardır. Örneğin SARS salgınının görüldüğü ülkelerin uluslararası turist sayılarında önemli bir azalış olmasına karşın, kuş gribi salgınının görüldüğü ülkelerde aynı etkinin görülmediğini belirlemişlerdir. Araştırmacılara göre bu durumun temel nedeni SARS'ın insanlar arasında yayılabilme özelliği ve bilinmeyen bir hastalık olarak tanımlanmış olmasıdır. Ayrıca gerçek hasarın boyutunun bilinmemesi de yaşanan paniğin büyük olmasına neden olmuştur. Bütün krizler turizmi kk veya büyük ölçekte etkiler. Dolayısıyla krizin çıktığı ülke de bu durumdan olumsuz etkilenir. Örneğin, 2008'deki küresel ekonomik kriz ve domuz gribi en çok Birleşik Krallık'ı etkilemiş ve aynı yıl ülkede uluslararası turizm talebi önemli ölçüde azalmıştır (Page vd., 2012). Benzer sonuçlar Afrika kıtasında etkili olan ebola virüsü salgınının Gambiya turizmi üzerinde de gözlemlenmiştir (Novelli vd., 2018). Sağlıkla ilgili krizlerin, turistlerin risk algısını etkilediğini ve turizm talebinde ani düşüşlere neden olduğunu dile getiren araştırmacılar, bu tür krizlerin, özellikle turizme bağımlı ülkelerde önemli sosyo-ekonomik yansımalarının olacağını belirtmişlerdir. şüphesiz turizmde seyahat motivasyonunun en temel değişkeni olan turistin kendini güvende hissetmesi olgusu, salgın hastalıktan doğrudan etkilenmeyen destinasyonlarda dahi turist akışını yavaşlatır ve süreci olumsuz etkiler.

Salgınlar bireylerin seyahat davranışlarını büyük ölçüde belirler ve çoğu zaman sınırlandırır. Bu sınırlamalar uluslararası ve ulusal seyahatleri kısıtladığı gibi kent içi hareketleri de büyük ölçüde kısıtlar ve hatta tamamen yasaklanmasına varan bir dizi önlemlerin alınmasını zorunlu kılar. şüphesiz bu süreçlerden en çok etkilenen sektörlerden biri turizmdir. Zira turizmi diğer sektörlerden ayıran en temel değişken, bireyin hizmeti almak için destinasyona seyahat etmesidir. Dolayısıyla bütün salgınlardan ilk etkilenen sektörlerin başında turizm geldiğinden, salgın dönemlerinde özellikle turist kabul eden ülkelerin ekonomilerinde büyük zararlar oлуřabilmektedir. Tarihte yaşanmış salgın dönemlerinde görüldüğü gibi, Covid-19 salgınının erken dönemlerinde yapılan çalışmalarda, sektörün çok büyük zararlar göreceği (Centeno ve Marquez, 2020; Wanjala, 2020; Karim vd., 2020), ve dolayısıyla ülkelerin GSMH'sinde büyük kayıplara yol açacağı (Kasare, 2020) şeklinindedir. şüphesiz salgınların turizm üzerinde kısa dönemli etkileri yanında uzun dönemli etkileri olacağı da unutulmamalıdır (Acar, 2020; Bakar ve Rosbi, 2020; Hoque vd., 2020).

Turizm krizler konusunda oldukça kırılgan bir sektör olmasına karşın özellikle son 30 yıldır sürekli büyüyen ve gelişen bir endüstri olarak ön plana çıkmıştır. Turizmin bu performansı onu Dünyanın en

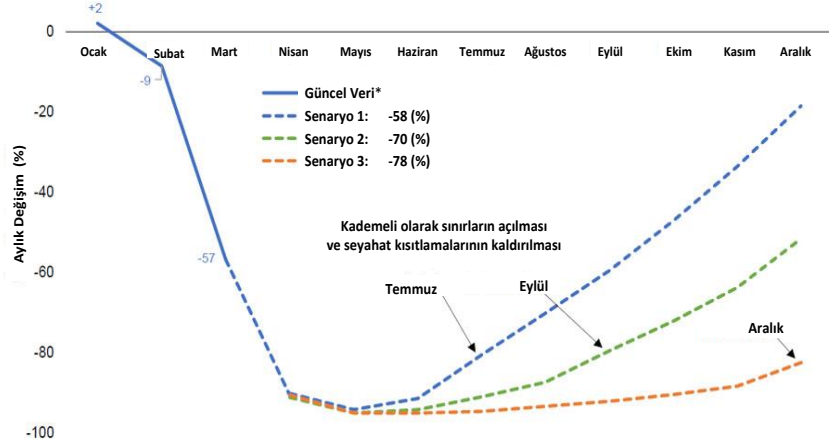
hızlı büyüyen (%3 ortalama) sektörlerinden biri yapmıştır. Şüphesiz dünyada olduğu gibi Türkiye’de de oldukça hızlı büyüyen turizm sektörü dünya ortalamasının nerdeyse iki katına varan bir performans göstermiştir. Zira 2019 raporları da bunu doğrular niteliktedir. Birleşmiş Milletler Dünya Turizm Örgütü (UNWTO) raporunda, dünya çapındaki uluslararası turist sayılarının 2019’da %4 büyüyerek 1,5 milyar seviyesine ulaştığı belirtilmiştir (UNWTO, 2020a). Turizm rakamlarına ülkemiz özelinde bakıldığında, Kültür ve Turizm Bakanlığı verilerine göre 2019 yılında %12 artışla 51,7 milyon toplam ziyaretçi, %17 artışla 34,5 milyar dolar turizm geliri seviyelerine ulaşılmıştır. Yine bakanlığın konaklama istatistiklerine göre, yaklaşık olarak saptanan 81 milyon tesise geliş ve 211 milyon geceleminin, %63’ü yabancı ziyaretçi, %37’si ise yerli ziyaretçilerden oluşmaktadır (Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2020a). Dünya Seyahat ve Turizm Konseyi (WTTC) raporu incelendiğinde ise, 2019 yılında turizm ve seyahat endüstrisi Türkiye’nin; GSMH’sinin %11,3’üne, istihdamın %9,4’üne ve toplam ihracatına ise %17,5’ine katkı sağlamıştır. Bu rakamlar ışığında turizm ve seyahat endüstrisinin, Türkiye’nin ekonomisinde ne denli büyük bir endüstri olduğunu söylemek yanlış olmasa gerek.

2019 yılına ilişkin yukarıdaki veriler ışığında, 2020’ye ilişkin beklentilerin de oldukça yüksek olduğu birçok raporda teyit edilmiştir. Ancak salgınlar turizm üzerinde başta ekonomik olmak üzere ciddi etkiler yaratabilmektedir. Covid-19 salgını bunlara en çarpıcı örneklerdendir. Zira UNWTO, 2009 yılında küresel ekonomik krizin ardından uluslararası turist sayılarının %4 oranında azaldığını buna karşın 2003’te yaşanan SARS salgınının ise sadece %0,4 azalmaya yol açtığını kaydetmiştir (UNWTO, 2020b). Birliğin Covid-19 salgınının turizme olan etkilerini ele aldığı raporunda, uluslararası turist sayılarının 2020 yılının ilk çeyreğinde %22 azaldığı, bu kaybın büyük kısmının gerçekleştiği Mart ayına ait düşüşün ise dünya genelinde %57, Türkiye’de %68 olduğu belirtilmektedir. Yılın tamamında ise uluslararası turist sayılarının, %60 ile %80 oranında düşebileceği ifade edilmektedir (UNWTO, 2020c). Aynı rapora göre uluslararası seyahatlerde yaşanacak olası talep kaybı;

- 850 milyon ile 1,1 milyar arasında uluslararası turist kaybı,
- 910 milyar ile 1,2 trilyon dolar arasında turizmden elde edilen ihracat geliri kaybı,
- 100 ile 120 milyon arasında doğrudan turizm istihdamının risk altında olduğunu göstermektedir.

Krizden çıkış için yapılan zamansal senaryolar da, turist sayısında dramatik düşüşlerin yaşanacağına ve çıkışın hiç te öyle kolay olmayacağına işaret etmektedir. Şöyle ki, Dünya Turizm Örgütü

verilerine göre uluslararası turist sayıları, uluslararası sınırların kademeli olarak açılması ve seyahat kısıtlamalarının hafifletilmesi kararlarına bağlı olarak değişebileceğini öngörmektedir. Bu senaryolara göre kararlar Temmuz ayında alınırsa %58, Eylül ayında alınırsa %70, ve Aralık ayında alınırsa %78 oranında turist sayısının düşeceği belirtilmektedir (şekil 1).

şekil 1: 2020'de Uluslararası Turist Sayıları:  Senaryo

Kaynak: UNWTO¹

Benzer bir rapor yayımlayan Avrupa Parlamentosu raporunda, turizm gelirlerinin oteller ve restoranlar için %50, tur operatörleri ve seyahat acenteleri için %70, gemi ve havayolu şirketleri için %90 düşeceği belirtilmektedir. Bunun yanında Avrupa lkelerinin uluslararası turizm hareketliliğinin yarısına ev sahipliği yaptığı ve özellikle İspanya, İtalya, Fransa ve Yunanistan gibi turizme bağımlı ülkeler için krizin boyutunun oldukça büyük olacağı ifade edilmektedir (Avrupa Parlamentosu, 2020).

2. Covid-19 ve Turizmde Yaşananlar

2.1. Bireylerin Tatil Anlayışlarındaki Farklılaşmalar

Covid-19 dünya genelinde etkili olan ve hala güncelliğini koruyan bir salgındır. Dolayısıyla insanların bu tarz bir salgın sonrasında seyahat davranışlarında değişiklikler yapması beklenen bir sonuçtur. Bu bağlamda turizm ve seyahat davranışı, insanların kişisel

¹ <https://www.unwto.org/news/covid-19-international-tourist-numbers-could-fall-60-80-in-2020> (Erişim Tarihi: 20.05.2020)

ekonomik refahları, harcanabilir gelirleri, maliyetlerdeki değişiklikler, algılanan sağlık riskleri, pandeminin bir sonucu olarak değişen tüketim kapasiteleri gibi bir dizi faktörden etkilenmektedir (Gössling vd., 2020: 14). Bireylerin planlanan seyahat davranışları üzerindeki etkilerini ele alan çalışmalarda, büyük oranda insanların pandemi kontrol altına alındıktan altı ay veya daha uzun bir süre sonra tatile çıkma niyetinde oldukları ve bu seyahatleri genellikle kısa tatiller şeklinde planladıkları ortaya konmuştur. Ayrıca, insanların toplu taşıma araçları yerine bireysel araçlarıyla seyahat etmeyi tercih ettikleri ve seyahat kararları alsalar dahi bu sürelerin büyük ölçüde kısa zaman aralıklarını kapsayacak şekilde olduğu görülmüştür (Li vd., 2020). Wachyuni ve Kusumaningrum'da (2020) yaptıkları çalışmada, pandemi sonrası kısa süreli seyahat seçeneğinin ön plana çıkacağını ve aynı zamanda güvenlik ve temizlik tedbirlerinin eksiksiz alınmış olması koşuluyla doğa temelli turizm çeşitlerinin bu süreçle birlikte çok popüler olacağını belirtmişlerdir. Katılımcıların çoğunun Covid-19 salgını bittikten hemen sonra (0-6 ay içinde) ne zaman ve nereye seyahat edeceklerini planlamış olduklarını da ortaya koyan yazarlar, gelecekte sağlık konusunun destinasyon seçimini etkileyen en önemli faktör olarak düşünülmesi gerektiğinin de altını çizmişlerdir.

Temel motivasyonunun büyük ölçüde güvenlik olduğu bu seyahat davranışında bireyin ikna edilmesi oldukça zordur. Buna karşın, bazı turistlerin kendi ekonomilerini desteklemek amacıyla yurt dışından ziyade kendi ülkelerindeki bir destinasyona gitmeyi planladıkları ve turistlerin aşırı kalabalık ve kitle turizmi destinasyonlarından kaçınarak daha sakin ve kalabalıklardan uzak olabilecekleri yerleri tercih ettikleri tespit edilmiştir (Zenker ve Kock, 2020). Zira uluslararası seyahatlerin sağlık endişeleri nedeniyle riskli görülebileceği ve bu nedenle yabancı ziyaretçi sayılarında yakın zamanda eski rakamlara ulaşamayacağı, insanlar için kısmen daha güvenli algılanan iç turizmin desteklenmesinin tüm ülkeler için yararlı olabileceği görüşü genel olarak kabul görmektedir.

Tatil anlayışlarında farklılık yaratan en önemli değişkenlerden birisi de *kaygı ve endişedir*. Covid-19'un yarattığı travma insanların belleklerinde henüz çok taze olduğu ve belirsizliğini koruduğu için muhtemelen insanların psikolojilerini derinden etkilemektedir. Salgın süreci ve sonrasında turizme ilişkin olası sonuçları ele alan ve seyahat davranışlarının nasıl etkileneceği konularını işleyen araştırmacılar sürecin hiçte iyi gitmeyeceği uyarısında bulunmaktadır. Örneğin, Nazneen vd. (2020) yaptıkları bir çalışmada, Covid-19'un turistlerin hijyen ve güvenlik algılarını ve seyahat kararlarını büyük ölçüde etkilediğini ve turistlerde endişe yarattığını ortaya koymuşlar, ayrıca

gelecek 12 ay boyunca insanların seyahat planlarını azalttıklarını belirlemişlerdir. Menegaki (2020) tarafından yapılan benzer bir çalışmada ise insanların, tekrar seyahat etme eğilimi gösterebilmeleri için seyahat etmenin güvenli olduğu bilgisinin kabul görmesi ve insanların turistik ürün satın alma konusunda teşvik edilmeleri gerektiğine vurgu yapılmıştır. Özellikle uluslararası turizmin harekete geçmesi için, vizelerin kolaylaştırılması, seyahat vergilerinin kaldırılması, iptal etme veya erteleme konusunda esneklikler bu sürecin normalleşmesine katkıda bulunacaktır.

Covid-19'un yarattığı en önemli farkındalık, tatilin insan hayatı için ne denli gerekli olduğu bilgisidir. Zira bu salgınla birlikte insanlar, turizme ne kadar bağımlı olduklarının farkına varmışlardır. Bu bağımlılık ve insanlarda oluşan *farkındalık* turizm adına ne denli önemli olduğu yapılan yeni çalışmalarda ortaya konmuştur. Bu durumun önemine vurgu yapan Haywood (2020), turizmin amacını ve ilkelerini yeniden hayal etmek için kolektif sorumluluğa ihtiyaç olduğunu dile getirmiştir. Zira sosyal, kültürel ve ekonomik zenginliğe katkıda bulunma potansiyeli olan turizmin, herkesin yararına olması için yeniden tasarlanması ve sunulması gerektiğini ve bunu gerçekleştirmek için de tüm paydaşların sorumluluk almalarının zorunlu olduğunu vurgulamıştır. şüphesiz burada yaratılan farkındalık sadece hizmeti verenler adına değil, aynı zamanda hizmet alan turistler için de geçerli olmalıdır. Çünkü sektörün yaşaması büyük ölçüde turistlerin sorumluluk almasıyla mümkündür. Benzer bir söylem Benjamin vd. (2020) tarafından yapılmıştır. şöyle ki, pandemi sonrasında turistlerin, sadece kendi sağlık ve refahını düşünmeleri yerine, özellikle ekonomik durgunluğun kendini iyiden iyiye hissettirdiği ve şartların giderek zorlaştığı yerel toplumları da göz önünde bulundurmaları gerektiğine işaret etmişlerdir. Bunun için gözde tatil merkezleri yerine daha az bilinen bir destinasyonda yerel halk tarafından işletilen butik otellerde konaklama yapılabileceğini önermişlerdir. Covid-19 sonrasında bazı destinasyonların yerel ve daha sürdürülebilir turizm biçimlerine odaklanacaklarını belirten Hall vd. (2020) ise, büyük ölçüde uluslararası turizm alışkanlıklarının devam edeceğini, özellikle otoriter eğilimleri olan ulusal ve yerel yönetimlerin, her zamanki gibi turizme ekonomik açılardan yaklaşacaklarını dile getirmişlerdir. Buna karşın pandemi sonrasında insanların kitle turizminin aksine daha sakin ve daha bireysel turizm faaliyetlerini tercih edebileceklerini öngörmüşlerdir.

Pandemi sonrası tatil alışkanlıklarında görülecek farklılaşmalar yalnızca turizmin çeşidi ve mekânın seçimiyle sınırlı kalmayacak, ayrıca doğayla olan ilişki ve etik kuralların uygulandığı alanları da ön

plana çıkaracaktır. Zira mevcut pandeminin turistleri daha dikkatli ve daha bilinçli olmaya teşvik ettiği birçok bilim insanı tarafından kabul görmektedir. Bu anlamda Stankov vd. (2020), bu durumun uzun vadede sürdürülebilir turist deneyimlerine dönüşebileceğine değinmişlerdir. Örneğin sektörde önemli bir yeri olan gastronomi turizmi destinasyonlarında geçerli olan yasaların ve düzenlemelerin daha fazla dikkate alınacağına ve dolayısıyla etik dışı yaban hayatın tüketimine kısmen atfedilebilen viral salgınların bu sayede önenebileceğini ifade etmişlerdir. Benzer bir çalışmada ise Ying vd. (2020), vahşi ve egzotik hayvan tüketiminin, gıda arzına derinden bağımlı bir sektör olan turizmde rol oynamaya devam edeceği ve bu gıdaların turistler, destinasyonlar ve yerel halk üzerinde olumsuz sonuçlara yol açabileceğini ileri sürmüşlerdir. Şüphesiz bu durum, insanların yakın gelecekte vahşi ve egzotik hayvan üretim ve tüketimini tekrar gözden geçirmelerine ve bu konuda hassas davranmayan destinasyonlara seyahat etme konusunda tereddüt etmelerine neden olacaktır.

2.2. Turizmi Yeniden Yapılandırma Fırsatı

Turizmin karar vericileri ve iş insanları bir taraftan küresel salgının yarattığı tahribatla mücadele ederlerken, diğer taraftan gelecek yıllarda turizmin tam olarak nasıl görüneceğini ve nereye evrileceğinin hesaplarını yapmaktadırlar. Bu anlamda pandemi sonrası turizmi yeniden yapılandırmak için turizmcilerin düşünme fırsatı olduğunu ifade eden birçok araştırmacı, mevcut durumun, turizmin hem talep hem de arz tarafına yapacağı baskının, gelecek yıllar boyunca da devam edeceğini ve bu etkilerin uzun vadeli olacağını ifade etmişlerdir (Brouder, 2020). Zira konu hakkında yapılan çalışmalar, turizmde yaşanan mevcut krizin önceki krizlerden çok daha büyük olduğu ve aynı zamanda fırsatları da beraberinde getirdiği şeklindedir. Örneğin Everingham ve Chassagne (2020) çalışmalarında, sınır kapatma ve karantina politikaları, iş kayıpları ve halk sağlığı endişeleri gibi nedenlerle turizm endüstrisinin bir taraftan Covid-19'dan ciddi olarak etkilendiğini, diğer taraftan gelecekte turizmi doğru bir şekilde yeniden yapılandırmak için bir fırsat yarattığını belirtmektedirler. Yazarlara göre, iyi yaşam (*buen vivir*) ilkeleri tarafından desteklenen yavaş turizm ve benzer uygulamalar, kitlesel tüketim paradigmasına alternatif bir ekonomik uygulama ve turizm türü olarak değerlendirilebilir. Benzer şekilde Romagosa (2020) çalışmasında, doğal ve kültürel mirasa dayalı ürünler sunan ve insanları aşırı kalabalıklardan uzak tutan turizm türlerinin, hem turistler için yüksek kaliteli deneyimler sağladığını hem de krizden çıkmak için etkin bir yol olabileceğini belirtmiştir. Ayrıca yazar, turizm talebinin büyük kısmının yoğunlaştığı ve sektörün

yeniden canlanmasında etkin rol alması beklenen gelişmiş ülkelerdeki durumun, gelişmekte olan ülkelere göre daha umut verici olduğuna değinmiştir.

Prideaux vd. (2020), turizm endüstrisinin toparlanabilmesi için geçmişin normlarına dönüşe dayanan stratejileri benimsemek yerine, ileriye bakılmasını ve geleceğin dönüşümlerine nasıl uyum sağlaması gerektiğine odaklanmasını önermektedirler. Örneğin gelecekte küresel turizmin, iklim değişikliğinin neden olacağı fiziksel, sosyal ve ekonomik değişikliklere uyum sağlayabilmesi gerektiğini hatırlatmaktadırlar. Covid-19'dan önce birçok hükümetin küresel bir pandemi olasılığını kabul ettiğini, ancak bu tür gelecekteki bir olayla başa çıkmak için araştırmaları finanse etme ve tıbbi kaynakların stoklanmasında gereken adımları atmadıklarını belirten yazarlar, benzer şekilde, birçok hükümetin yine iklim değişikliği tehdidini kabul ettiğini, ancak çoğunun kararlı bir şekilde yanıt vermek ve sorunu ele almaktan çekindiklerini vurgulamaktadırlar. Ayrıca yazarlar, Covid-19'un üstesinden gelmenin, iklim değişikliği ile kararlı bir şekilde mücadele etmede motivasyon sağlayacağını belirtmişlerdir. Covid-19 krizi ile iklim değişikliği konularını birlikte ele aldığı çalışmasında Crossley (2020), dünyanın insan müdahalesi olmadan kendini iyileştirebileceği düşüncesinin milyonlarca insan tarafından benimsendiğini ve bu düşüncenin insanlarda pozitif bir algı yarattığına değinmiştir. Yazar, şu an yapılması gerekenin, bu küresel umudu dünyayı gerçekten iyileştirecek şekilde kullanarak, turizmin geleceği için iyi bir tasarım yapmak olduğunu ifade etmiştir.

Turizm algısının ve anlayışının daha adil ve daha eşitlikçi bir odağa çevrilmesi gerektiğini vurgulayan araştırmacılar ise, turistik bir coğrafyada kitlesel büyüme gerektiren tüketim şeklini ve kapitalist yaklaşımı sorgulamayı ve daha sürdürülebilir bir büyümeyi sağlayacak yöntemleri desteklemeyi önermektedirler (Benjamin, vd., 2020; Nepal, 2020). Bu krizin, daha dengeli bir turizme geçişi tasarlamak için yöneticilere bir fırsat sunduğunu belirten Ioannides ve Gyimóthy (2020), turizm eğitimcilerinin müfredatları yeniden tasarlayarak bu konuda öncü bir rol oynayabileceklerini, böylelikle gelecekteki endüstri liderlerini daha sorumlu bir turizme hazırlayabileceklerini vurgulamaktadırlar. Gössling vd. (2020) ise Covid-19 salgınının, küresel turizm endüstrisini sürdürülebilir kalkınma hedefleri doğrultusunda yeniden gözden geçirme fırsatı yarattığını, ancak krizin çok büyük olması nedeniyle, salgın sona erdiğinde sektörün bir an önce canlandırılmasına ihtiyaç duyulduğunu belirtmişlerdir. Covid-19 sonrası turizmi daha ekonomik, daha adil, daha sosyal ve daha sürdürülebilir kılmanın tüm paydaşlara bağlı olacağı görüşünü savunan

Niewiadomski (2020) çalışmasında, küreselleşmeyi ve zaman-mekân baskısını etkili bir şekilde durdurabilen, hatta tersine çevirebilen ilk büyük güç olan bu salgınının, tüm seyahat ve turizm endüstrisini de askıya aldığına değinmiştir. Yazara göre, dünyanın bunun için ödediği bedel çok büyük olsa da salgın nedeniyle yaşanan küreselleşmeden uzaklaşma süreçleri, turizm endüstrisine sürdürülebilirlik ilkeleri doğrultusunda yeniden yapılanmak için eşsiz bir fırsat sunmaktadır.

Covid-19 salgınına turizm bağlamında ele alan çalışmaların bir diğer ortak noktası ise, salgın öncesinde alışlagelmiş turizm hareketliliğinden olması gerektiği kadar fayda elde edemeyen yerel toplumlardır. Örneğin Cheer (2020), pandemi sonrası senaryoda turizmin ev sahibi topluluklar üzerinde gerçek anlamda nasıl bir etkisinin olduğunun değerlendirilmesi gerektiğine ve orantılı bir dönüşümün uygun olacağına değinmektedir. Benzer düşüncelere sahip Desbiolles (2020) çalışmasında, yerel halkların çıkarlarına ve haklarına göre turizmi yeniden tanımlayan, toplum merkezli bir turizm çerçevesinin gerekliliğine işaret etmektedir. Ayrıca yazar turizmin kamu yararına göre güncellenerek dünyanın sosyal ve ekolojik sınırlarına karşı daha sorumlu hale getirilebilmesi için böyle bir yaklaşımın gerekli olduğunu belirtmiştir. Salgınının, uluslararası hareketlilik algısını değiştirdiğini ve destinasyonların sadece boş zaman amaçlarına tahsis edilmemesinin ev sahibi toplulukların avantajına olacağını iddia eden Tremblay-Huet (2020), turizm hareketliliğinin, ev sahibi toplulukların fiziksel, zihinsel ve sosyal sağlığına öncelik verilmeden gerçekleştirilemeyeceğini belirtmiştir. Bu nedenle yazar, salgın sonrası, turizm arzının geliştirilmesinde yerel toplulukların karar verme sürecine dahil edilmeleri gerektiğini vurgulamıştır. Benzer şekilde yerel paydaşların, kendi toplulukları için neyin daha iyi olduğuna karar verme fırsatına sahip olmaları gerektiğini dile getiren Renaud (2020), Covid-19'un bir sonucu olarak durdurulan kruvaziyer turizminin 2021'de yeniden başlamasının muhtemel olduğunu öne sürmüş ve endüstrinin gelişmesi için gelecekteki kalkınma alternatiflerine değinmiştir. Yazara göre destinasyonlar, güç dengesini kendi lehine dönüştürmek ve yerel hareketliliği desteklemek için endüstrinin küresel hareketliliğe bağımlılığını kaldıraç olarak kullanmalıdırlar. Cooper ve Alderman (2020) ise çalışmalarında, pandemi öncesi sadece endüstriyel olarak yaklaşılan spor turizminin, pandemi sonrasında daha sürdürülebilir bir ortamının planlanması ve gerçekleştirilmesi için kullanılabileceğini ifade etmişlerdir.

2.3. Turizm Endüstrisinde Artan Teknoloji ve İnovasyon Uygulamaları

Günlük hayatı kolaylaştıran yeni teknolojiler, diğer birçok sektörde olduğu gibi turizmde de giderek yaygınlaşmaktadır. Özellikle son yıllarda hayatımıza giren ve birçok alanda karşımıza çıkan yapay zekâ ve robotik uygulamalar bunların başında gelmektedir. İçinde bulunduğumuz salgın sürecinde de sıklıkla başvurulan bu iki uygulama Covid-19'un yayılmasını engellemede oldukça başarılı sonuçlar alınmasına katkıda bulunmuşlardır. Özellikle son yıllarda yapay zekâ ve robotik teknolojiler hastanelerde, havaalanlarında, nakil sistemlerinde, rekreasyon alanlarında, otellerde ve restoranlarda artan bir şekilde kullanılmaktadırlar. Dolayısıyla geçmişte iş kayıpları ve veri gizliliği konusundaki endişeler nedeniyle tartışmalı olan bu iki teknolojik inovasyonun, Covid-19 salgını sonrasında seyahat ve turizm endüstrilerinde daha fazla rağbet göreceği anlaşılmaktadır (Zeng vd., 2020). şüphesiz bu uygulamalar yalnızca salgının yayılmasını kontrol etmede değil aynı zamanda turizm hareketlerinin kontrollü olarak başlatılmasında da önemli roller üstlenebilirler (Strielkowski, 2020). Zor olsa da pandemi sonrası turizmin başlatılması ve kontrollü bir şekilde yönetilmesi gerekmektedir. Aksi takdirde sınırları kapatarak uzun vadede pandemi ile savaşmak uygun bir çözüm değildir. Aksine sonrasında gelecek ekonomik krizin, salgının tüm olumsuz etkilerinden çok daha kötü sonuçlar doğurabileceğini görmek, anlamak durumundayız.

Elli milyonun üzerinde turisti ağırlayan Türkiye, özellikle son yıllarda teknoloji kullanımını gittikçe yaygınlaştıran ölkelerden biridir. Bilindiği üzere 1 Haziran itibariyle, müzelerde koronavirüse karşı tüm tedbirlerin alınacağı ve ziyaretçi kabulüne başlanacağı duyurulmuştur. Duyuruyu yapan Kültür ve Turizm Bakanlığı, ziyaretçilerin gişeye uğramadan barkod ile giriş yapabileceklerini, karekod ile internet üzerinden e-bilet ve müzekart alabileceklerini, bilet ve e-bilet kontrollerinin özel terminaller ile temassız olarak gerçekleştirebileceğini, *Müzelerin Sesi* uygulaması ile ziyaretçilerin cep telefonlarından sesli rehberler kullanılabileceklerini açıklamıştır (Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2020b). Benzer şekilde konaklama ve yeme-içme gibi turizm hizmetleri sunan işletmelerde de temassız ateş ölçüm cihazları, temassız pos makinaları, ortak kullanım alanlarında temassız açılabilen kapıların kullanımı gibi teknolojik uygulamalar, salgının yayılmasını önleyeceği gibi turistlerin söz konusu mekânları kullanmalarını da cesaretlendirecektir.

Bilindiği üzere turizm doğası gereği dokunmayı, hissetmeyi diğer bir ifadeyle deneyimlemeyi büyük ölçüde gerekli kılan bir

sektördür. Turizmin bu özelliği insan ilişkilerine değer katmaktadır. Ancak Covid-19 ve gelecekteki diğer olası virüslerle mücadele edebilmek ve turizmin devamlılığını sağlayabilmek adına yeni teknolojilerin sektörün mümkün olan her alanına entegre edilmesi gerekmektedir. Dahası Menegaki'nin de (2020: 14) ifade ettiği gibi sanal gerçeklik bu anlamda kullanılabilir. Her ne kadar sanal gerçeklik gerçek turizmin yerini almasa da salgın dönemlerinde olası riskleri ortadan kaldırmak adına kullanılabilir. Örneğin günümüzde olduğu gibi bir pandemi döneminde, sanal gerçeklik yardımıyla tema parkları, arkeolojik siteler, müzeler veya yoğun insan hareketlerinin olduğu herhangi bir çekicilik rahatlıkla ziyaret edilebilir.

2.4. Turizm İşletmelerinde Yaşanan Değişimler

Covid-19 hastalığına neden olan virüsün damlacık saçılması ve temas yoluyla bulaştığını ifade eden Aslan (2020), virüsün bulaşabilmesi için iki önemli parametreden birincisinin dokunma süresi, diğerinin ise nem oranı olduğuna dikkat çekmiştir. Ayrıca çalışmada, virüsün geçebilmesi için normal şartlarda gereken 10 saniyelik sürenin, yüzeylerden birisinin nemli olması halinde 5 saniyeye, her iki yüzeyin de nemli olması halinde ise yaklaşık 3 saniyeye düştüğü bilgisine yer verilmiştir. Bu bilgiler ışığında, insan etkileşiminin yoğun olduğu ve genelde nem oranı yüksek olan yerlerde gerçekleşen turizm faaliyetlerinin risk taşıdığı bilinmektedir. Bu nedenle turistik aktivitelerin güvenli bir şekilde yeniden başlatılabilmesi için gereken önlemler eksiksiz olarak alınmalıdır. Turizm işletmeleri, misafirlerinin ve çalışanlarının güvenliğini sağlayabilmek adına, tesislerindeki tüm açık ve kapalı alanların kullanım pratiklerini uygun şartlarda yeniden düzenlemelidirler. Alanların kişi kapasiteleri fiziki mesafe kurallarına göre düşürülmeli, hijyen ve temizlik rutinlerini kısa aralıklarla gerçekleştirmeli, çalışanlara hastalık ve hijyenle ilgili gerekli bilgilendirmeler yapılmalı ve misafirlerin gerekli bireysel tedbirleri almaları sağlanmalıdır. Zira işletmeler Covid-19 sonrasında turistlerin sağlık, hijyen ve sosyal mesafe gibi konularda daha hassas olabileceğini unutmamalıdır. Dolayısıyla turistin bu hassasiyeti davranışlarına yansıtacak ve işletmelerinde bu yeni sürece hazırlıklı olması beklenecektir (İbiş, 2020). Bu anlamda bütün turizm işletmelerinin sürece hazırlanması ve etkin şekilde yönetebilmesi için bir genelge hazırlanmıştır. Kültür ve Turizm Bakanlığı tarafından yayınlanan 'Konaklama Tesislerinde Kontrollü Normalleşme Süreci' ve 'Yeme-İçme Tesislerinde Kontrollü Normalleşme Süreci' genelgelerinde, seyahat ve turizm faaliyetlerinin güvenli bir şekilde yeniden başlatılabilmesi amacıyla bir dizi önlem

paketi açıklanmıştır (Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2020c). Genel olarak konaklama ve yeme-içme işletmelerinin uymaları gereken kurallar (18 adet) bütün turistik işletmelerin bilgisine sunulmuştur.

Covid-19 yalnızca turistik işletmelerde değil aynı zamanda konaklama endüstrisinin diğer bileşenlerinde de olumsuz sonuçlar doğurmuştur. Örneğin, konaklama endüstrisinin önde gelen paylaşım ekonomisi örneklerinden biri olan Airbnb firması, Mayıs ayında şirketin toplam çalışanlarının %25'ine karşılık gelen yaklaşık 1.900 çalışanın işine son verileceğini açıklamıştır (AIRBNB, 2020). Dolayısıyla yeni tip koronavirüs salgını ve sonrasında yaşananlar konaklama seçeneklerine olan talebin, salgın zayıflasa bile tam olarak gerçekleşmeyeceği ve eskisine oranla düşük kalacağı şeklindedir. Şüphesiz bunun temel nedenleri güvenlik kaygısıyla seyahat iptalleri, insanların nispeten daha güvenli olduğunu düşündükleri diğer konaklama seçeneklerine yönelmesi ve insan etkileşimlerinin yoğun olduğu paylaşım ekonomisinden uzak kalmayı tercih etmek şeklinde sıralanabilir.

3. Turizmde Kriz ve Kriz Yönetimi

Dünya Seyahat ve Turizm Konseyi (WTTC), 2019 verilerine göre turizm endüstrisinin dünya genelinde yaratılan toplam ihracatın %7'sini, toplam hizmet ihracatının %29'unu, toplam GSYH'nin %10,3'ünü ve 330 milyonluk iş hacmi ile toplam istihdamın %10'unu (WTTC, 2020) karşıladığını ifade etmektedir. Birçok ülke için döviz getirisi sağlayan kalemlerin başında yer alan turizm, özellikle gelişmekte olan ülkelerin ekonomilerinde cari açığın kapatılmasında önemli bir yere sahiptir. Turizm endüstrisi her ne kadar hızlı bir şekilde büyüme eğilimini devam ettiriyor olsa da kırılğan bir yapıya sahiptir. Çünkü herhangi bir nedenle turizm faaliyetlerine olan talebin düşmesi halinde temel ürün olan hizmet, gelecek günler için stoklanamaz veya bekletilemez. Bunun yanında insanların seyahat kararlarını alırken ve gidecekleri destinasyonu seçerken, bu yerlerin güvenli olup olmadığına önem verdikleri bilinmektedir (Durgut vd., 2017: 175). Hem kendi ülkesinde bir destinasyona hem de farklı bir ülkeye seyahat planlayan bir turist, sağlığı ya da can güvenliği konusunda en küçük risk unsurlarını dahi karar verme sürecine dâhil etmektedir. Dahası, tatilini satın almış olsa dahi, herhangi bir kriz ortaya çıkması durumunda kararından vazgeçebilmekte veya farklı bir bölgeye yönelebilmektedir. Turizm sektörünün varlığı ve sürdürülebilirliği, emniyet ve güven ortamına bağlıdır (Köşker, 2017; Wu ve Hyashi, 2014: 317). Sonuç olarak, turizm talebi hassas bir taleptir ve özellikle güvenlik ve sağlık konularıyla fazlasıyla ilişkilidir (Blake ve Sinclair, 2003: 814). Bu

nedenle turizm endüstrisi, doğal afetler, salgın hastalıklar, terör olayları, sokak olayları, iç çatışmalar, politik gerginlikler, ekonomik ve sosyal krizler gibi kaotik durumlardan en fazla etkilenen sektörlerin başında gelmektedir.

Dolayısıyla denilebilir ki, krizler turizm dâhil bütün iş aktivitelerinin bir parçasıdır. Ancak turizm, krizlerden en çok etkilenen sektörlerden biridir (Leaf, 1995). Krizler (felaketler) birçok şekilde olabilir; yukarıda da ifade edildiği gibi doğal felaketlerin sonucunda gerçekleşebilecekleri gibi insanın veya teknik hataların sebep olduğu felaketler şeklinde de gerçekleşebilirler. Dolayısıyla bütün bu felaketler turistlerin destinasyondan uzaklaşmalarına yol açabilir. Öte yandan salgın, savaş, terör ve politik istikrarsızlık gibi felaketler ve olumsuzluklar ise tatillerini planlayan turistler üzerinde çok daha büyük bir etkiye sahip olmaktadır. Bu olumsuzluklar sadece kriz zamanında değil aynı zamanda kriz sonrasında da turistlerin kararlarını etkilemektedirler (Cavlek 2002: 479). Bu nedenle, günümüzde pek çok turist, riskli olarak görülen bölgelerin çevresine veya yakın bölgelerine bile seyahat etme konusunda isteksizdirler (Cavlek, 2002: 480).

Bu anlamda Covid-19'un etkisi ve olası sonuçlarının iyi yönetilmesi gerektiği herkesçe kabul edilmektedir. Zira geçmişte konuya ilişkin yapılan çalışmalar kriz yönetiminin ne denli gerekli olduğunu göstermesi adına önemlidir. Glaesser (2006: 22)'e göre kriz yönetimi, krizi önlemek ve başa çıkmak için planlanan ve yürürlüğe konan stratejiler, süreçler ve önlemler olarak ifade edilmektedir. Bir başka tanımıyla kriz yönetimi, kriz durumlarını ve etkilerini ortadan kaldırmak için planlı, sistematik ve rasyonel şekilde uygulanan faaliyetler bütünüdür (Temelli ve Yaşlıoğlu, 2017: 235). Şüphesiz bir turizm destinasyonu için kriz yönetimi, destinasyonda gerçekleştirilen turizm faaliyetleri ile ilgili doğrudan veya dolaylı paydaşların sayıca çok olması sebebiyle diğer organizasyon kriz yönetimlerine göre daha farklı ve daha güç olabilmektedir (Çeti ve Ünlüöner, 2019). Dolayısıyla kriz durumları için oluşturulan en kötü plan, hiçbir planın olmamasından çok daha iyidir. İyi bir kriz yönetim planı, kriz yönetiminin amaçlarını ve hedeflerini açıkça belirtmeli, mevcut ve olası tehlikelerin analizini yapabilmeli ve tam bir turizm kazanımı elde etmek için durumu yönetecek stratejiler geliştirilebilmelidir. Ancak unutulmamalıdır ki, kriz yönetim planının maliyeti, planın olmadığı bir krizi yönetmek için yapılan uygulamaların maliyetlerini geçmemelidir (Sönmez ve Backman, 1992: 28).

Bununla birlikte kriz ortamlarında karmaşa ve kaos hali hâkim olduğundan, zaman zaman krizi yönetmek için rutin yönetim alışkanlıklarının dışına çıkılması gerekebilmektedir. Zira kriz

yönetiminin temel amacı krizi başarıya dönüştürmektir. Hangi durumlarda neyin, nasıl, ne zaman ve kim tarafından yapılacağını önceden belirlemek için yapılan planlama sürecinde, genel olarak krizi çözüme ve krizden kaçma yaklaşımları benimsenmektedir. Tunçer (2012: 477)'e göre krizi çözüme yaklaşımının temel unsurları, krizin önceden öngörülmesi ve problemin çözümü için uygun zamanda harekete geçilmesidir. Bunun sağlanabilmesi için kriz sinyallerini algılayabilecek erken uyarı sistemleri geliştirilmelidir. Beraberinde kriz anında durumun doğru değerlendirilmesi ve krizi ortaya çıkaran unsurların teşhisi önemlidir. Bu yaklaşım tarzında bilgi toplama süreci kesintisiz ve sistematik yürütülmelidir. İkinci olarak krizden kaçma yaklaşımı, öncelikle yaşamı devamlı kılma amacını benimsemekte ve olumsuzlukları hafifletme stratejileri içermektedir (Aksu, 2010: 64; Tüz, 2014: 28).

Kriz yönetim süreci, sadece kriz anında değil, aynı zamanda öncesinde ve sonrasında da yapılması gerekenleri içermekte, bu nedenle kriz öncesi, kriz dönemi ve kriz sonrası olarak ele alınmaktadır. Kriz ortamı oluştuktan sonra krizin yönetimi daha zor bir süreçtir ve çok daha maliyetli olmaktadır. Bu nedenle kriz öncesinde, doğru bir yapılanma ile kriz planı hazırlamak, kriz yönetim ekibi oluşturmak ve en önemlisi gelmekte olan krizi öngörmeyi sağlayacak erken uyarı sistemleri geliştirmek, olası kriz dönemlerinin en hasarsız atlatılması için yapılması gerekenler listesinin ilk sıralarında bulunmaktadır. Kriz durumlarına yönelik en etkin stratejiler, kriz olup bittikten sonra tedavi edici uygulamalar değil, önceden planlanan ve krizden korunmayı sağlayan önlemlerdir (Temelli ve Yaşlıoğlu, 2017: 235). Kriz dönemlerinde üst düzey yöneticiler ve çalışanlar üzerinde aşırı baskı ve stres gözlemlenmektedir. Bu gerilim ortamı yönetim kadrosunun karar verme sürecinde bozulma ve aksaklıklara neden olmakta, ne yapacaklarını bilemeden kararsız kalma durumu hataları da beraberinde getirmektedir. Bu nedenle kriz dönemlerinde personelin sevk ve idaresi, normal dönemlere oranla daha güç olmaktadır. Kriz anında öncelikle yapılması gerekenler sorunun belirlenmesi, bilgi akışının iyi yönetilmesi ve iletişim stratejisinin hazırlanmasıdır (Tüz, 2014: 88). Kriz sonrası dönemde ise, kriz sürecinde yaşananların tamamı objektif bir bakış açısıyla değerlendirilmelidir. Kriz sonrasında bir taraftan normale dönüş için çalışmalar sürdürülürken, diğer taraftan krizin işletmeye olan maliyeti incelenmelidir. Süreçten finansal anlamda olumsuz etkilenmiş bir işletme varlığını sürdürebilmek için, küçülme, faaliyet alanı değiştirme veya yeni ortaklıklara girme gibi yeni hedeflerle devam etme eğilimi gösterebilmektedir (Yılmaz, 2004: 51).

Mair vd. (2016), turizm destinasyonlarında kriz sonrası toparlanma stratejilerini inceledikleri literatür çalışmasında, iletişimin önemi, medyanın rolü, pazarlama stratejileri, turizm endüstrisinde afete hazırlıklı olmama durumu, destinasyon imajında ve itibarında oluşan hasar ve turist davranışlarındaki beklenen değişim konularının, literatürde krizin iyi yönetilmesinde dikkat edilmesi gereken ana temalar olduklarını ortaya koymuşlardır. Yazarlara göre tüm felaketler farklı bağlamlarda, farklı ölçeklerde, farklı aktörleri içine alarak gerçekleşmekte ve farklı sonuçlara neden olmaktadır. Bu durum göz önünde bulundurularak, belirli bir olayın kesin koşulları tam olarak tahmin edilemeyeceği için kriz yönetim planlaması genel kapsamlı olmalıdır.

Krizden kaynaklanan zararın en aza indirilmesi için stratejik bir kriz iletişim planına ihtiyaç vardır. Örneğin kamunun doğru ve tutarlı bilgi sağlaması bunun birinci koşuludur (Ritchie, 2004). Kriz süresince ve sonrasında yapılan doğru bilgilendirme yabancı düşmanlığının önüne geçmesi açısından önemlidir. Ayrıca turizm paydaşları ile halk sağlığı yetkilileri arasında yakın bir iş birliği kurulmasının önemli olduğu da unutulmamalıdır (Jamal ve Budke, 2020). Benzer düşünceleri ileri süren ve konuyu turizm ve halk sağlığı akademisyenlerinden oluşan bir ekipte çalışan Wen vd. (2020), halkın öğrenmesini sağlamak amacıyla hastalık konusunda elde edilen tıbbi bilginin paylaşılması gerektiğini ve bu bilgileri sosyal bilimler gibi disiplinlere taşımanın köprü vazifesi görerek halka daha fazla fayda sağlayacağını vurgulamaktadırlar.

Kriz ortamının aşılarda turizm faaliyetlerinin tekrar başlatılabilmesi için güvenli seyahat ve konaklama olanaklarının sağlanması kadar, bu olanaklar hakkında insanların bilgilendirilmesi ve güvenlerinin yeniden kazanılması da önemlidir. Bu konuda Kültür ve Turizm Bakanlığı'nın öncülüğünde, Sağlık, Ulaştırma, İçişleri ve Dışişleri Bakanlıklarının da katkıları ile *Güvenli Turizm Sertifikasyon Programı* geliştirilmiştir (Türkiye Turizm Tanıtım ve Geliştirme Ajansı [TGA], 2020). Program dahilinde sertifika almak isteyen konaklama ve yeme-içme tesisleri, bakanlık tarafından yetkilendirilen akreditasyon firmalarınca hijyen ve sağlık kriterleri çerçevesinde denetlenecek, bunlara ilişkin raporlar düzenleyecek ve bu tesislere düzenli olarak denetçi gönderilerek kriterlere uygun hizmet verip vermedikleri tespit edilecektir. Sertifikayı alan tesisler Kültür ve Turizm Bakanlığı web sitesinden duyurulacak, bu sayede insanlar seyahatleri süresince kullandıkları tur ve transfer araçlarının, havalimanlarının, konaklama işletmelerinin, restoran ve kafelerin uygun standartlara göre denetlenip denetlenmediğini öğrenebileceklerdir.

Sonuç

Küresel çaptaki salgınlar dün oldukları gibi bugün ve gelecekte de hayatımızın bir parçası olmaya devam edeceklerdir. Bu nedenle, sorulması gereken temel soru, salgınların gelecekte olup olmayacağı ile ilgi değil, bizim bu salgınlara ne kadar hazır olup olmadığımızla ilgili olmalıdır. Çünkü insanoğlunun doğaya aşırı müdahalesi, birçok yeni canlı türüyle etkileşime girmesi ya da tüketmesi ve yeni salgınların olacağı bilinmesine karşın gerekli tedbirlerin alınmaması, geleceğe ilişkin endişeleri artırmaktadır. Tam da bu nedenlerden dolayı Covid-19 isimli yeni tip bir koronavirüs artık hayatımıza girmiştir. Bugün bütün dünya bu virüsle mücadele etmek için yoğun çaba harcamakta ve buna rağmen şimdiden yüzbinlerce insanın hayatını kaybetmesine, yüzyılın ekonomik sorunun ortaya çıkmasına, işsiz, mutsuz ve gelecekte kaygılı insanların sayıca artmasına neden olmuştur. Şüphesiz bu salgın bütün sektörleri az ya da çok etkilemektedir. Ancak belki de en büyük zararı turizm sektörüne vermiştir. Zira insanların başta psikolojik nedenlerle başlayan kaygı ve endişeleri zamanla sosyal, ekonomik, kültürel ve siyasal yaşamı değiştirecek boyutlara ulaşan bir yığın sorunun da nedeni olmuştur. Bilindiği üzere turizm endüstrisi küçük, orta ve büyük ölçekli işletmelerden oluşmaktadır. Küresel çaptaki salgınlar turizm işletmelerinin tamamını etkilemesine karşın bu süreçten en büyük hasarı alan çoğunlukla küçük ölçekli işletmelerdir. Mali konularda çok da yeterli olmayan bu işletmeler, elde edilen ürünü stoklayamadıkları ve bir sonraki yıla aktaramadıkları için ayakta kalmaları çok zordur. ABD’de küçük işletmelerin Covid-19’dan kaynaklı ekonomilerinin nasıl etkilendiğini araştıran Bartik vd. (2020), krizin dört aydan uzun sürmesi halinde küçük ölçekli konaklama ve yeme-içme işletmelerinin varlıklarını devam ettirebilmelerinin güç olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Dolayısıyla yukarıda da ifade edildiği gibi krizin süresi artıkça maliyeti de artmaktadır. Bu kapsamda Türkiye turizminin var olan salgından çıkması oldukça zor ve sıkıntılı bir süreci işaret etmektedir. Zira Türkiye’deki turizm işletmelerinin büyük bir bölümü küçük ölçekli işletmelerden oluşmaktadır. Dolayısıyla tur operatörlerinin, büyük seyahat acentelerinin ve zincir otellerin sahip oldukları işletmeler hariç tutulursa, küçük ve orta ölçekli işletmeler bu salgından büyük zarar görebilir. Dahası sektörün tekrar canlanması bile kısa sürede gerçekleşmeyebilir. Çünkü bu işletmelerin birçoğu yıllık kazançları ile bir sonraki yılı sübvansede bilen bir yapıya sahiplerdir. Dolayısıyla kazançlarının her yıl gerçekleşmesi bir sonraki yılın onlar adına yaşanması anlamına gelmektedir. Şüphesiz bu durum önümüzdeki haftalarda veya aylarda daha önemli sorunların habercisi ve yeni işsizlerin ortaya çıkması olarak karşımıza çıkabilir.

Covid-19 ve sonuçları turizm sektörünün bir gerçeği ve bu krizle mücadele etmenin yolları hem sektör içinde, hem devletler nezdinde ve hem de uluslararası işbirlikleriyle gerçekleştirilmeye çalışılmaktadır. Yukarıda da bu konular ele alındığı için tekrar girilmeyecek ancak sektörün hassasiyeti ve emek yoğun bir sektör olması nedeniyle ister gelişmiş ister az gelişmiş olsun turizmin yarattığı istihdam bütün ülkeleri yakından ilgilendirmektedir. O nedenledir ki, birçok ülke henüz salgını kontrol altına alınmadan ekonomilerini ve tabii ki turizme konu olan bütün işletmelerini insanların hizmetine açmaya mecbur kalmışlardır. Ancak bunu yaparken bir taraftan salgının yarattığı travmayı yok etmeye ve bir taraftan da genelgeler yayınlayarak, seyahat ve turizm faaliyetlerinin güvenli bir şekilde yeniden başlatıldığının bilgisini kendi kamuoylarıyla paylaşmaktadırlar. Yayınlanan genelgeler ve yapılan propaganda çalışmaları en azından 2020 yılı için turizmin hangi düzeyde başlayacağı ve gerçekleşeceği bilgisini bizlere büyük ölçüde veremeyecektir. Çünkü Covid-19 henüz aramızda ve tatilin bir gereklilik ve yaşamlarının bir parçası olduğunu düşünen bireyler, tatile gitme konusunda henüz ikna olmuş görünmüyorlar.

Bütün bunlara karşın sektörün en az hasarla bu krizden çıkması, yeniden canlandırılması ve etkin bir şekilde hizmet verebilmesi için birçok öneri geliştirilmektedir. Bu anlamda Yang vd. (2020) yaptıkları çalışmada, halkın genel refahının iyileştirilmesi için tek başına turizm sektörünün sübvansede edildiği sektörel bir politika yerine, eş zamanlı sağlık sektörüne de sübvansiyonlar içeren kapsamlı bir politikanın devreye girmesinin daha faydalı olacağı sonucuna ulaşmışlardır. Turizm sektörünün yeniden canlandırılması noktasında öneri sunan bir diğer araştırmacı olan Wanjala (2020) ise, bu süreçte iç turizmin desteklenmesi gerektiğini ve büyük kampanyaların başlatılmasını önermektedir. Pandemi sebebiyle tamamen durma noktasına gelen turizm endüstrisinin, geçmişteki hatalardan dersler çıkararak, daha sürdürülebilir ve daha adil olacak şekilde yeniden tasarlanmasının gerektiği ve yaşanan sürecin bunun için en uygun zaman olduğu görüşünü ileri sürmüştür. Ayrıca bunların yanında, yeni tip koronavirüse karşı antikoru olan kişilerin serbestçe seyahat etmelerine izin verilmesi gerektiği ve bu kişilere havayolları, oteller ve seyahat acentalarının çeşitli indirimler ve paketler sunarak desteklemeleri gerektiği önerilmektedir. Bu yaklaşımın turizm organizasyonları için etkili bir kurtarma stratejisi olabileceği ileri sürülmektedir (Strielkowski, 2020).

Kaynakça

- Acar, Y. (2020). Yeni Koronavirüs (Covid-19) Salgını ve Turizm Faaliyetlerine Etkisi. *Güncel Turizm Araştırmaları Dergisi*, 4(1), 7-21.
- AIRBNB. (2020), A Message from Co-Founder and CEO Brian Chesky. Erişim: <https://news.airbnb.com/a-message-from-co-founder-and-ceo-brian-chesky/> (Erişim Tarihi: 12.06.2020)
- Aksu, M. (2010). *Kriz Yönetimi: Krizleri Fırsata Çevirmenin Yolları*. İstanbul: Kum Saati Yayınları.
- Aslan, R. (2020). Tarihten Günümüze Epidemiler, Pandemiler ve Covid-19. *Ayrıntı Dergisi*, 8(85), 35-41.
- Avrupa Parlamentosu. (2020). Covid-19: EU Support for the Tourism Industry. Erişim: <https://www.europarl.europa.eu/news/en/headlines/society/20200429STO78175/covid-19-eu-support-for-the-tourism-industry> (Erişim Tarihi: 24.05.2020)
- Bakar, N. A., ve Rosbi, S. (2020). Effect of Coronavirus Disease (COVID-19) to Tourism Industry. *International Journal of Advanced Engineering Research and Science*, 7(4), 189-193.
- Bartik, A. W., Bertrand, M., Cullen, Z. B., Glaeser, E. L., Luca, M., ve Stanton, C. T. (2020). How are Small Businesses Adjusting to Covid-19? Early Evidence From A Survey. *National Bureau of Economic Research*. Erişim: <https://www.nber.org/papers/w26989.pdf>
- Benjamin, S., Dillette, A. ve Alderman, D. H. (2020): "We Can't Return to Normal": Committing to Tourism Equity in the Post-pandemic Age. *Tourism Geographies*. Erişim: <https://doi.org/10.1080/14616688.2020.1759130>
- Blake, A., ve Sinclair, M. T. (2003). Tourism Crisis Management: US Response to September 11. *Annals of Tourism Research*, 30(4), 813-832.
- Brouder P. (2020): Reset Redux: Possible Evolutionary Pathways Towards the Transformation of Tourism in a COVID-19 World. *Tourism Geographies*. Erişim: <https://doi.org/10.1080/14616688.2020.1760928>
- Cavlek, N. (2002), Tour Operators and Destination Safety, *Annals of Tourism Research*, 29(2), 478-496.
- Centeno, R. S., ve Marquez, J. P. (2020). How much did the Tourism Industry Lost? Estimating Earning Loss of Tourism in the Philippines. *Preprint*. Erişim: <https://arxiv.org/abs/2004.09952v1>

- Cheer J. M. (2020): Human Flourishing, Tourism Transformation and COVID-19: A Conceptual Touchstone. *Tourism Geographies*. Erişim: <https://doi.org/10.1080/14616688.2020.1765016>
- Cooper J. A. ve Alderman D. H. (2020): Cancelling March Madness Exposes Opportunities for a more Sustainable Sports Tourism Economy. *Tourism Geographies*. Erişim: <https://doi.org/10.1080/14616688.2020.1759135>
- Crossley E. (2020): Ecological Grief Generates Desire for Environmental Healing in Tourism after COVID-19. *Tourism Geographies*. Erişim: <https://doi.org/10.1080/14616688.2020.175913>
- Çeti, B. ve Ünlüönen, K. (2019). Salgın Hastalıklar Sebebiyle Oluşan Krizlerin Turizm Sektörü Üzerindeki Etkisinin Değerlendirilmesi. *Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Turizm Fakültesi Dergisi*, 22 (2), 109-128.
- Desbiolles F. H. (2020): Socialising Tourism for Social and Ecological Justice after COVID-19. *Tourism Geographies*. Erişim: <https://doi.org/10.1080/14616688.2020.1757748>
- Durgut, F. F., Canbulut, S. ve Metin, A. (2017). Terör ve Siyasi Krizler Etkisinde Tanıtım Faaliyetleri: Almanya Örneği (2015-2017). *3. Turizm Şurası Tebliğler Kitabı Cilt-1*, 1-3 Kasım 2017, Ankara, s. 174-189.
- Everingham P. ve Chassagne N. (2020): Post COVID-19 Ecological and Social Reset: Moving away from Capitalist Growth Models Towards Tourism as Buen Vivir. *Tourism Geographies*. Erişim: <https://doi.org/10.1080/14616688.2020.1762119>
- Glaesser, T. (2006). *Crisis Management in the Tourism Industry*. Burlington: Elsevier.
- Gössling, S., Scott D. ve Hall, M. C. (2020): Pandemics, Tourism and Global Change: A Rapid Assessment of COVID-19. *Journal of Sustainable Tourism*. Erişim: <https://doi.org/10.1080/09669582.2020.1758708>
- Hall, C. M., Scott, D. ve Gössling, S. (2020): Pandemics, Transformations and Tourism: Be Careful What You wish for. *Tourism Geographies*. Erişim: <https://doi.org/10.1080/14616688.2020.1759131>
- Haywood K. M. (2020). A post-COVID Future: Tourism Community Re-imagined and Enabled. *Tourism Geographies*. Erişim: <https://doi.org/10.1080/14616688.2020.1762120>
- Hoque, A., Shikha, F. A., Hasanat, M. W., Arif, I., ve Hamid, A. B. A. (2020). The Effect of Coronavirus (COVID-19) in the Tourism

- Industry in China. *Asian Journal of Multidisciplinary Studies*, 3(1), 52-58.
- Ioannides, D. ve Gyimóthy, S. (2020): The COVID-19 Crisis as an Opportunity for Escaping the Unsustainable Global Tourism Path. *Tourism Geographies*. Erişim: <https://doi.org/10.1080/14616688.2020.1763445>
- İbiş, S. (2020). COVID-19 Salgınının Seyahat Acentaları Üzerine Etkisi. *Safran Kültür ve Turizm Araştırmaları Dergisi*, 3(1): 85-98.
- Jamal, T., ve Budke, C. (2020). Tourism in a World With Pandemics: Local-Global Responsibility and Action. *Journal of Tourism Futures*. Erişim: <https://doi.org/10.1108/JTF-02-2020-0014>
- Karim, W., Haque, A., Anis, Z., ve Ulfy, M. A. (2020). The Movement Control Order (MCO) for COVID-19 Crisis and its Impact on Tourism and Hospitality Sector in Malaysia. *International Tourism and Hospitality Journal*, 3(2), 1-07.
- Kasare, K. S. (2020). Effects of Coronavirus Disease (COVID-19) on Tourism Industry of India. *Studies in Indian Place Names*, 40(35), 362-365.
- Köşker, H. (2017). Krizlerin Turizm Sektörüne Etkileri Üzerine Bir Araştırma: 2016 Yılı Türkiye Örneği. *Akademik Bakış Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler Dergisi*, (62), 216-230.
- Kuo, H. I., Chen, C. C., Tseng, W. C., Ju, L. F., ve Huang, B. W. (2008). Assessing Impacts of SARS and Avian Flu on International Tourism Demand to Asia. *Tourism Management*, 29(5), 917-928.
- Kültür ve Turizm Bakanlığı. (2020a). Turizm İstatistikleri: Genel Değerlendirme 2019. Erişim: <https://yigm.ktb.gov.tr/Eklenti/69320,turizmistatistikleri2019-4pdf.pdf?0> (Erişim Tarihi: 20.05.2020)
- Kültür ve Turizm Bakanlığı. (2020b). Hasret Bitiyor! Müze ve Ören Yerleri Artık Daha Güvenli. Erişim: <https://basin.ktb.gov.tr/TR-262541/hasret-bitiyor-muze-ve-oren-yerleri-artik-daha-guvenli.html> (Erişim Tarihi: 12.06.2020)
- Kültür ve Turizm Bakanlığı. (2020c). Duyurular. Erişim: <https://www.ktb.gov.tr/TR-97181/duyurular.html> (Erişim Tarihi: 12.06.2020)
- Leaf, R. (1995), Presentation at General Assembly of WTO in Cairo, Madrid: WTO.
- Li, J., Nguyen, T. H. H., ve Coca-Stefaniak, J. A. (2020). Coronavirus Impacts on Post-Pandemic Planned Travel Behaviours. *Annals*

- of *Tourism Research*, Erişim: <https://doi.org/10.1016/j.annals.2020.102964>
- Mair, J., Ritchie, B. W. ve Walters, G. (2016). Towards a Research Agenda for Post-Disaster and Post-Crisis Recovery Strategies for Tourist Destinations: A Narrative Review. *Current Issues in Tourism*, 19(1), 1-26.
- Menegaki, A. N. (2020). Hedging Feasibility Perspectives against the COVID-19 for the International Tourism Sector. *Preprints*. Erişim: <https://doi.org/10.20944/preprints202004.0536.v1>
- Nazneen, S., Hong, X., ve Ud Din, N. (2020). COVID-19 Crises and Tourist Travel Risk Perceptions. *SSRN*. Erişim: <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.3592321>
- Nepal S. K. (2020): Travel and Tourism after COVID-19 – Business as Usual or Opportunity to Reset? *Tourism Geographies*. Erişim: <https://doi.org/10.1080/14616688.2020.1760926>
- Niewiadomski P. (2020): COVID-19: From Temporary De-Globalisation to a Re-Discovery of Tourism? *Tourism Geographies*. Erişim: <https://doi.org/10.1080/14616688.2020.1757749>
- Novelli, M., Burgess, L. G., Jones, A., ve Ritchie, B. W. (2018). ‘No Ebola... Still Doomed’–The Ebola-Induced Tourism Crisis. *Annals of Tourism Research*, 70, 76-87.
- Page, S., Song, H., ve Wu, D. C. (2012). Assessing The Impacts of the Global Economic Crisis and Swine Flu on Inbound Tourism Demand in the United Kingdom. *Journal of Travel Research*, 51(2), 142-153.
- Prideaux, B., Thompson, M. ve Pabel, A. (2020): Lessons from COVID-19 can Prepare Global Tourism for the Economic Transformation needed to Combat Climate Change. *Tourism Geographies*. Erişim: <https://doi.org/10.1080/14616688.2020.1762117>
- Renaud, L. (2020): Reconsidering Global Mobility: Distancing from Mass Cruise Tourism in the Aftermath of COVID-19. *Tourism Geographies*. Erişim: <https://doi.org/10.1080/14616688.2020.1762116>
- Ritchie, B. W. (2004). Chaos, Crises and Disasters: A Strategic Approach to Crisis Management in the Tourism Industry. *Tourism Management*, 25(6), 669-683.
- Romagosa F. (2020): The COVID-19 Crisis: Opportunities for Sustainable and Proximity Tourism. *Tourism Geographies*. Erişim: <https://doi.org/10.1080/14616688.2020.1763447>

- Sağlık Bakanlığı. (2020), COVID-19: Yeni Koronavirüs Hastalığı. Erişim: <https://COVID19bilgi.saglik.gov.tr/tr/COVID-19-yeni-koronavirus-hastaligi-nedir> (Erişim Tarihi: 10.06.2020)
- Sönmez, S. F. ve Backman, S. J. (1992). Crisis Management in Tourist Destinations. *Visions in Leisure and Business*, 11(3): 25-33.
- Stankov, U., Filimonau, V. ve Vujićić, M. D. (2020): A Mindful Shift: An Opportunity for Mindfulness-Driven Tourism in a Post-Pandemic World, *Tourism Geographies*. Eriřim: <https://doi.org/10.1080/14616688.2020.1768432>
- Strielkowski, W. (2020). International Tourism and COVID-19: Recovery Strategies for Tourism Organisations. *Preprints*. Erişim: <https://doi.org/10.20944/preprints202003.0445.v1>
- Temelli, U.E. ve Yaşlıoğlu, D. T. (2017). Kriz Yönetimi ve Türkiye’deki İşletmelerde Kriz Yönetimi Örnekleri Üzerine Bir İnceleme. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 5(51): 233-244.
- TGA, (2020). Türkiye’nin Güvenli Turizm Sertifikasyon Programı Hakkında. Erişim: <https://tga.gov.tr/turkiyenin-guvenli-turizm-programi-hakkinda/> (Erişim Tarihi: 12.06.2020)
- Tremblay-Huet S. (2020): COVID-19 Leads to a New Context for the “Right to Tourism”: A Reset of Tourists’ Perspectives on Space Appropriation Is Needed. *Tourism Geographies*. Erişim: <https://doi.org/10.1080/14616688.2020.1759136>
- Tunçer, P. (2012). *Yönetim ve Organizasyon*. İstanbul: Beta Yayınları.
- Tüz, M. V. (2014). *Kriz Yönetimi: Uygulama İçi Temel Adımlar*. Ankara: Nobel Akademik Yayınları.
- UNWTO, (2020a). UNWTO World Tourism Barometer and Statistical Annex, January 2020. Erişim: <https://www.e-unwto.org/doi/abs/10.18111/wtobarometereng.2020.18.1.1> (Erişim Tarihi: 20.05.2020)
- UNWTO, (2020b). World Tourism Barometer, May 2020: Special Focus on the Impact of COVID-19. Erişim: <https://www.e-unwto.org/doi/pdf/10.18111/9789284421930> (Erişim Tarihi: 12.06.2020)
- UNWTO. (2020c). International Tourist Numbers Could Fall 60-80% in 2020, Unwto Reports. Erişim: <https://www.unwto.org/news/covid-19-international-tourist-numbers-could-fall-60-80-in-2020> (Erişim Tarihi: 20.05.2020)
- Wachyuni, S. S., ve Kusumaningrum, D. A. (2020). The Effect of COVID-19 Pandemic: How are the Future Tourist Behavior? *Journal of Education, Society and Behavioural Science*, 33(4), 67-76.

- Wanjala, K. (2020). Economic Impact Assessment of the Novel Coronavirus on Tourism and Trade in Kenya: Lessons from Preceding Epidemics. *Finance ve Economics Review*, 2(1), 1-10.
- Wen, J., Wang, W., Kozak, M., Liu X. ve Hou H. (2020): Many Brains are Better than One: The Importance of Interdisciplinary Studies on COVID-19 In and Beyond Tourism. *Tourism Recreation Research*. Erişim: <https://doi.org/10.1080/02508281.2020.1761120>
- WHO, (2018). Managing Epidemics: Key Facts about Major Deadly Diseases. Luxembourg: World Health Organization. Erişim: <https://apps.who.int/iris/handle/10665/272442>
- WTTC, (2020a). Turkey, 2020 Annual Research: Key Highlights. Erişim: <https://wttc.org/Research/Economic-Impact> (Erişim Tarihi: 24.05.2020)
- WTTC, (2020b). Economic Impact Reports. Erişim: <https://wttc.org/Research/Economic-Impact> (Erişim Tarihi: 24.05.2020)
- Wu, L., ve Hayashi, H. (2014). An Analysis of Tourist Perception and Attitude toward Disasters. *Journal of Social Safety Science*, 24, 311-320.
- Yang, Y., Zhang, H., ve Chen, X. (2020). Coronavirus Pandemic and Tourism: Dynamic Stochastic General Equilibrium Modeling of Infectious Disease Outbreak. *Annals of Tourism Research*. Erişim: <https://doi.org/10.1016/j.annals.2020.102913>
- Yılmaz, D. Ö. (2004). *Turizm İşletmelerinde Kriz Yönetimi ve Konaklama İşletmeleri Yöneticilerinin Krizlere İlişkin Yaklaşımlarına Yönelik Bir Araştırma*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- Ying, T., Wang, K., Liu, X., Wen, J. ve Goh, E. (2020): Rethinking Game Consumption In Tourism: A Case of the 2019 Novel Coronavirus Pneumonia Outbreak In China. *Tourism Recreation Research*. Erişim: <https://doi.org/10.1080/02508281.2020.1743048>
- Zeng, Z. Chen, P. ve Lew, A. A. (2020): From High-Touch to High-Tech: COVID-19 Drives Robotics Adoption. *Tourism Geographies*. Erişim: <https://doi.org/10.1080/14616688.2020.1762118>
- Zenker, S., ve Kock, F. (2020). The Coronavirus Pandemic: A Critical Discussion of a Tourism Research Agenda. *Tourism Management*. Erişim: <https://doi.org/10.1016/j.tourman.2020.104164>